

СВОЄ І ЧУЖЕ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Своє в мові, як правило, тлумачиться як питоме, споконвічне, а чуже – як запозичення. Однак поділ мовного інвентаря на питоме й запозичене та поділ його на своє й чуже пересікаються, але не збігаються. Лексеми **плуг, хліб, хата** – хіба це не своє? А всі вони запозичені: дві перші – з готської мови, а остання – з мадярської (туди потрапила з іранських). Слово ж **козак**, якщо скористатися новотвором Ліни Костенко, мабуть, ще своїше, а все одно запозичене – з татарської мови.

Протилежний приклад: активні дієприкметники минулого часу в українській літературній мові практично не вживаються, і форми типу **зробивший, написавший** сприймаються як русизми, що переважно так і є. Але ось у "Марші ОУН" годі шукати русизмів, а там є рядок "Веде нас в бій борців **упавших** слава". І ніякий це не русизм, а вжите для піднесення, для урочистості питоме утворення, нині застаріле, але наявне і в праслов'янській, і в давньоукраїнській мові. Питоме, але вже не своє, уже відірвалось воно від системи української мови, яка серед дієприкметників поєднала активні дієприкметники з теперішнім часом (минулий майже зовсім вийшов з ужитку), а пасивні дієприкметники з минулим часом (пасивні дієприкметники теперішнього часу, пор. рос. **любимый, родимый**, перестали вживатися). Це – приклад динаміки, удосконалення мовної системи, яка стає гнучкішою, насиченішою, позбавляється від зайвого, що набуває ознак чужого. У розрізненні свого й чужого в мові якраз і відіграє вирішальну роль входження чи невходження в систему, в діючу організацію мови, місце в її ядрі чи на периферії. При цьому підкреслимо, що у питомого більше шансів на збереження в системі мови, ніж у запозиченого.

Запозичення чи не запозичення – то проблема діахронії, історії. А сутність мови і її інвентар регламентуються синхронією і потребами

функціонуючої мови. Особливо яскраво це проявляється серед власних назв. Скільки вулиць Одеси змінили свої назви, переважно шляхом повернення до колишніх назв і відкинення заідеологізованих радянізмів! І тут не мало абсолютно ніякого значення – питома чи запозичене слово відновлювалося або відкидалося: взято до уваги тільки історичну пам'ять. Дуже своє слово **Одеса** з походження не є слов'янським (до речі, й не грецьким), а дакійським. Назву цю перенесено від відомого в древності **Одессоса**, що знаходився на місці сучасної Варни (Болгарія) і означав "водяний": корінь **Од**– той же, що в слові **вода**, тільки без протетичного **в** [1 :118].

Ба, навіть така прозора назва, як **Чорне море**, теж є калькованим /перекладеним/ запозиченням з дуже складною історією, розкритою німцем Максом Фасмером і росіянином Олегом Трубачовим. Грецьке Πόντος Εὐξείνιος < Αἰεῖνος < скіф. ахшаена < "чорний, темний" < індоарійське *Темагуна* (бо значно темніше за Азовське море, до якого індоарійці звикли). На скіфському етапі слов'яни цю назву переклади на свою мову, а греки засвоїли її за звучанням, народноетимологічно осмисливши на своєму матеріалі. Осмислення вийшло неприємним: "Αἰεῖνος по-грецьки "негостинне". Тому в древній формі грецької назви префікс а– ("не", пор. **алогічний** "нелогічний") заступили компонентом (префіксоїдом) еи– "благо–" пор. **Євген**, буквально "благородний". Заміна "Негостинного моря" на "Благостинне море" є чи не найдавнішим агітаційним, рекламним перейменуванням: ця заміна була спеціально, свідомо зроблена для залучення в Причорномор'я переселенців з материкової Греції. Греки довідались і про скіфський зміст назви "Чорне море" – у Еврипіда зафіксовано форму Πόντος Μέλας, але вона не прищепилася.

Питома назва **Словута** (шаноблива форма – **Словутич**), що означає "текуча" загубилась в історії, а замість неї закріпився у слов'ян фракійсько-скіфський гібрид **Дніпро**, що означає "ріка" (скіф. **Дн-**) + "широка" (фрак.

іпр-о) [2: 63-65]. У цьому зв'язку не можу оминати войовничого дилетантизму, щодо якого в науці прийнято робити вигляд, ніби нічого такого немає. А воно ж є! Назви **Україна, анти** (у С.Плачинди від **антів** пішла **антична** культура!) та інші, в тому числі **Дніпро** стали об'єктами неймовірних спекуляцій. Від часів О.П.Знойка, що спопуляризував вигадану псевдобогиню **Дану**, якої слов'яни не знали і якій не поклонялися, ця богиня окупувала Дніпро в баченні багатьох некваліфікованих інтерпретаторів. Наша одеська обласна газета "Чорноморські новини" 16 січня 2003 р., опублікувала уривок з книги Станіслава Губерначука "Як гул століть, як шум віків – рідна мова" (К., 2002). Ось цитата, хай вона сама за себе говорить: "На честь Богині води Дани і названі всі головні ріки Праукраїни: **Дана + Прісно** – Данапріс – Дніпро, **Данай** – Дунай, **Дана + Істер** – Дністер, **Данець** – Донець". Про скіфське (іранське) *danu* "ріка, вода" пан С.Губерначук воліє не знати... Чи таки не знає? Не стану продовжувати, поки не роздобуду й не прочитаю усю книжку цього автора.

А візьмемо імена людей. Найрідніші імена **Іван** і **Марія**, що протягом останніх шести століть (до 20-30 рр. ХХ ст.) були найуживанішими, з походження є давньоєврейськими. А **Малуша, Милуша** чи **Біляна** (питомі!) залишилися разом з язичництвом як далека згадка. В українській антропонімії, близькій серцю шановного ювіляра Павла Павловича Чучки, найвидатнішого нашого антропоніміста, питоме є радше винятком, аніж правилом. Своя, віками шліфована антропосистема, працює з генетично несвоім, засвоєним матеріалом, що його принесло християнство. В.В.Лучик цілком слушно вважає, приміром, ім'я **Павло** запозиченим, а утворення по батькові **Павлович** уже своїм, незапозиченим [3: 52]. Але ж дана ситуація є проявом роботи своєї мовної системи з несвоім матеріалом. Ось така робота мовної системи й робить чуже своїм. А генетично своє, отой древній автохтонний антропонімічний матеріал

більше зберігся в похідних топонімах, у прізвищах (дуже пізній антропонімічний продукт) та прізвиських (пор. прізвище **Бажан**, зафіксоване на Одещині прізвисько **Ждан** та похідне від нього одіозне прізвище **Жданов**), аніж серед особових імен. **Володимир**, **Святослав**, **Людмила** – усього знайдеться близько десятка, та й то переважно серед рідковживаних.

Власне, прийняття християнства зруйнувало найвагоміший шар питомої української антропонімії – особові імена людей. Цей історичний факт демонструє нам і силу екстралінгвальних чинників, що тиснуть на мову, і можуть мовної системи, що упорядковує, приводить до ладу будь-яку інвазію іншомовних елементів. Ми слушно й голосно говоримо про русифікацію, засуджуючи суржик. Суспільний рух на захист мови дуже потрібен мові. Проте головним захисником мови є не екстралінгвальні дії, а дії лінгвальні – сама мова, робота мовної системи.

Сказаним хочу точно виразити зміст понять своє і чуже в мові взагалі, в українській мові і в українській онімії зокрема. Сказаним не хочу якимось заперечити боротьбу із запозиченнями – зайвими запозиченнями. Така боротьба украй необхідна. Розумна мовна політика сприяє розвитку мови і полегшує її життя. В ісландській мові є менше сотні запозичень, бо там вчені і шанувальники мови спеціально утворюють питомі замітники для назв актуальних у світі речей (не калькуючи іноземних слів!) і організовано уводять їх у вжиток. У Ватікані, де офіційно, зокрема в папських буллах, використовується латинська мова, спеціальна комісія раз у раз запроваджує в латинську мову нові слова, які називають речі, невідомі древнім римлянам. Українська мова не може йти таким шляхом, бо є значно більш масштабною. Але не зловживати англізмами (переважно у бізнесі та музикальній культурі, передусім – так званому шоу-бізнесі), не звертатися з приводу і без приводу до русизмів – може. Свідоме й пильне слідкування за своєю власною мовою, тактовні зауваження колегам,

критика газетної навали англізмів – дуже важливі завдання у сфері екології мови.

У цьому зв'язку дуже хочеться відзначити змістовні короткі коментарі Т.Р.Вихованця з приводу окремих слів та виразів, регулярно вміщені в журналі “Українська мова”. Актуальність таких розумно аргументованих коментарів, як і в часи І.Нечуя-Левицького та Б.Грінченка, як і в жорстокі часи Б.Антоненка-Давидовича, нині дуже висока.

1. Дуриданов И. Езикът на траките. – София, 1976.
2. Карпенко Ю.А. Днепр// Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк, 1994. – Вып 1.
3. Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови// Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наук. семінару. – К., 2001.